

You are accessing the Digital Archive of the Catalan Review Journal.

By accessing and/or using this Digital Archive, you accept and agree to abide by the Terms and Conditions of Use available at http://www.nacs-catalanstudies.org/catalan_review.html

Catalan Review is the premier international scholarly journal devoted to all aspects of Catalan culture. By Catalan culture is understood all manifestations of intellectual and artistic life produced in the Catalan language or in the geographical areas where Catalan is spoken. Catalan Review has been in publication since 1986.

Esteu accedint a l'Arxiu Digital del Catalan Review

A l' accedir i / o utilitzar aquest Arxiu Digital, vostè accepta i es compromet a complir els termes i condicions d'ús disponibles a http://www.nacs-catalanstudies.org/catalan_review.html

Catalan Review és la primera revista internacional dedicada a tots els aspectes de la cultura catalana. Per la cultura catalana s'entén totes les manifestacions de la vida intel·lectual i artística produïda en llengua catalana o en les zones geogràfiques on es parla català. Catalan Review es publica des de 1986.

El fons metafòric de l'imaginari bartríà **Joaquim Espinós Felipe**

Catalan Review, Vol. IX, number 1, (1995), p. 73-80

EL FONS METAFÒRIC DE L'IMAGINARI BARTRIÀ

JOAQUIM ESPINÓS FELIPE

Difícil seria negar la importància que la no distinció home-cosmos, o l'home com a microcosmos té en l'obra bartriana. Aquest punt, rellevant pel que té de reivindicació d'un nou arrelament en la perduda consciència de la terra, Bartra l'heretarà del moviment romàntic, i constituirà el nucli de la seua cosmovisió.¹ A tota la seua obra, tant estrictament poètica com narrativa o teatral podrem trobar-ne mostres. Més encara, aquesta «llarga comunió amb el món» de què parla Joan Fuster² esdevindrà l'origen del corrent més cabalós de la seua imaginació poètica. L'imaginari bartrià cercarà sempre bastir ponts metafòrics entre la diversitat d'éssers, objectes i fenòmens del món, que restaran units sota l'amorosa mirada del poeta. Si analitzàvem la seua obra tot seguint els paràmetres de la Poètica de l'Imaginari, veuríem clarament com descansa sobre les estructures místiques les quals Gilbert Durand anomena règim nocturn.³ Ço és, front al principi d'oposició i polèmica regnant al règim diürn, amb les seues estructures esquizomorfes, la visió creadora de Bartra maldrà per eufemitzar els contrastos tot homogeneïtzant els contraris amb secretes correspondències. La metàfora, amb totes les seues variants, serà doncs el recurs estilístic més representatiu del nostre autor.

Centrem-nos ara, per a exemplificar el que estem dient, en una de les seues obres més representatives, el poemari *Màrsias i Adila*. L'analogia primordial home-cosmos hi apareixerà sumptuosament manifestada amb tot el seu seguici metafòric. Aquesta mística panteista s'hi explicitarà en un intercanvi d'atributs, l'home es naturalitza, la seua ànima esdevé, amb una metàfora de l'adjectiu, còsmica fruita. La seva llengua serà terra on sebullir la derrota per tal que fructifiqui en victòria:

*Dins l'ànima de Màrsias pesen còsmiques fruites
de naixença i de mort.*

(I, 90)⁴

¹ Vegeu p. e. A. Bartra, *Sobre poesia*, p. 49, Laia, 1980 i Miquel DescLOT, pròleg de A. Bartra, *Obra Poètica Completa*, II, pp. 15-16 ed. 62, 1986.

² *Textos d'exili*, p. 64, Generalitat Valenciana, 1991.

³ Vegeu G. Durand, *Les structures anthropologiques de l'imaginaire*, pp. 313-317, Ed. Dunod, 1985; i Jean Burgos, *Pour une poétique de l'imaginaire*, p. 164, Ed. du Seuil, 1982. L'ús del nom de místic per a aquest tipus de constel·lacions simbòliques no té el sentit habitual d'unió amb la divinitat, sinó de visió unitària del món, sense dualismes maniqueus (home-mon, terra-cel, cos-esperit, etc...).

⁴ Cite a partir de les *Obres Completes*, I, Ed. 62, 1971. El número romà indica el número de poema i la numeració àrabe el dels versos.

Sebolleixo la derrota en la meua llengua.
(II, 23)

El pare de Màrsias és evocat com un gegant còsmic, que conté dintre d'ell tota la naturalesa, microcòsmicament representada.¹ Una sèrie de metàfores de genitiu estableixen la relació.

Gegant d'horitzó amb faixa de roselles
llarga capa de pluja i somriure de blat.
(V, 67-67)

El pare, que és, amb una nova metàfora de genitiu, arrelat a la terra, té el ulls del color de la sang dels arbres: verda.

Dalt son castell d'arrels vigilava les roses
feixugues de la terra amb ulls de verda sang.
(V, 78)

El dolor humà és un arbre

Tot dolor té salzes!(...)
(VII, 42)

Adila, tot esperant el fill, sent com el seu cos madura, talment una fruita

Al cor d'Adila es desperten presagis
de vela i fruita oberta...
(VIII, 2-3)

L'arbre juga un important paper simbòlic en l'imaginari bartrià, i més en concret, a l'obra que hem escollit com a mostra, el *Màrsias i Adila*. El seu sentit depèn de l'arbre que siga –bedoll, salze, xiprés, pollancre...–. Ací ens limitarem a constatar la seua importància en la simbiosi home-terra, que en la sintaxi imaginària del poemari adquireix el sentit de regeneració periòdica. I és que tot partint de la metàfora primordial home-cosmos, arribem a un altre tema essencial a l'obra de Bartra: el de l'etern retorn. Omnipresent a tota la seua creació, els símbols de la vegetació, del cicle agrari, de la fecunditat, seran

¹ Sobre la gulliverització o miniaturació com a manifestació del simbolisme místic, vegeu Gilbert Durand, ob. cit., pp. 313, 317. Es tracta d'un recurs estilístic d'arrel metonímica –la part pel tot– que minimitza les diferències entre els elements de la realitat tot empetint-les.

els dominants al *Màrsias i Adila*. Ara bé, el mite director de l'etern retorn, pertanyent a les estructures cícliques del règim nocturn, apareix contrarestat pel component heroic-diürn, associat sobretot a Màrsias.⁶ De la tensió entre les constel·lacions cícliques i les heroïques naixerà la força simbòlica del poema. Un resum del seu argument ens ajudarà a veure-ho amb més claredat: Màrsias, heroi llunar, aconpleix la missió redemptora de salvar la terra de la mort causada per la guerra. Per culpa d'aquesta la naturalesa ha esdevingut eixorca, incapaç de regenerar-se. La maldat de l'home, la seua manca d'esperit sublimador, ha matat el sagrat principi de la vida: l'etern retorn, el perpetu renovellament dels fruits de la mare terra, de la qual l'home és un fill més. Màrsias coneixerà l'amor en braços d'Adila, que concebrà un fill seu —prefiguració de la fecundació final de la terra—, morirà en combat i renaixerà per a dur a la humanitat l'adveniment de la nova era. Les estructures heroïques-diürnes, vinculades amb l'acció rebel de Màrsias que possibilita la reinstauració del cicle vital, tot i ésser subordinades a les nocturno-cícliques, en són origen: les desencadenen.

L'heroïtat de Màrsias estarà vinculada a un tema cabdal en tota la seua obra, el del Prometeu terrenal.⁷ Tema que pel seu poder expressiu i catalitzador considerem durandianament mite personal de Bartra. Així doncs, i tornant al poemari que ens ocupa, al sentit cíclic caldrà afegir, quan l'arbre simbolitze Màrsias, un sentit espiritual, ascensional, basat en el seu caràcter intermedi entre el cel i la terra, espiritualització que en Bartra, donat el fort component ètic de la seua creació, és més humanitzadora que transcendent. Vegem-ne alguns casos. En una nova metàfora de genitiu, la veu de Màrsias s'associa a la dels roures

El ritme de ma veu de rouredes en marxa.

(I, 105)

⁶ És propi de les estructures cícliques de l'imaginari organitzar-se en relats mítics dinamitzadors de símbols i arquetipus. Entenem per mite director el mite dominant d'una obra, al voltant del qual constel·len les diverses xarxes simbòliques i retòriques que la configuren. Vegeu Gilbert Durand, *Figures mythiques et visages de l'oeuvre*, Berg International, 1979. Els mites constitueixen, tal i com el mateix Bartra proclama, la clau de volta de la seua poètica. En el seu fons ancestral cercarà les imatges salvadores i el llenguatge demiúrgic que li calen a la humanitat. Vegeu Agustí Bartra, *Sobre Poesia*, p. 88 i 160-161.

⁷ A diferència del Prometeu romàntic, d'arrel tràgica, que furtà el foc als deus en superba rebel·lió contra el seu destí mortal, el Prometeu terrenal bartrian també es sacrificarà per la humanitat, però el seu foc ja no tindrà pretensions d'emulació demiúrgica, sinó que serà humanitzador: principi transformador d'allò purament animal en allò espiritual, pròpiament humà. Per la seua major proximitat a la terra que al cel dels olímpics, l'hem anomenat Prometeu terrenal. La solidaritat, l'adhesió a l'«altre», serà el seu atribut fonamental. Sobre aquest tema, vegeu el meu article, «Agustí Bartra i el mite solidari de Prometeu», *Miscel·lània Germà Colon, vol III*, pp. 163-174, Abadia de Montserrat, 1995.

I tot ell, i el seu cor, són semblants a l'arbre.⁸

*Galopar, galopar: entre el cel i la terra.
Aquell arbre, aquell arbre amb el seu gest de guerra,
obre tots els camins.*

(I, 77-79)

Per a acabar amb aquesta selecció de metàfores naturalitzadores de l'home, vegem alguns exemples de la caracterització que Bartra fa de la dona com a ésser més fermament arrelat a la terra que l'home. L'arbre rara volta la simbolitzarà, seran més aviat símbols tel·lúrics, expressius de la seua íntima relació amb la terra, els que la caracteritzen. I si apareix unida a l'arbre, és per a ressaltar el seu arrelament a la terra, o la seua fecunditat, simbolitzada per fulles, fruits o flors. Adila li dirà a Màrsias.

*en mi sento la set
dels tremolosos arbres!*

(VI, 8-9)

Sent la set de les seues arrels, la seua necessitat d'aliment terrestre. El sentit fecundador és clar a la següent metàfora de genitriu.

i ofereixo els meus pits de florit ametller
(XIV, 362)⁹

En la majoria de casos, però, la dona –Adila– apareixerà associada a la terra, sense cap temptació arbòria o ascensional. Així, al següent símil.

Sóc com un niell, Marsias, alimara i pujol.
(VI, 8)

O a la següent metàfora, suficientment explícita i totalitzadora.

*Jo sóc la dona. La mare. Sóc la terra.*¹⁰
(XIV, 350)

Paralelament a l'atribució de trets naturals a l'home i la dona, la naturalesa es farà antropomorfa, adquirint formes –trenes, faldes– o

⁸ Altres exemples els podeu trobar a VII, 53-54 i a VIII, 74.

⁹ Vegeu també VI, 26-29 i XIV, 359-360.

¹⁰ Vegeu també, per exemple, VI 128-131 i V, 25.

qualitats –dol, somnis, rialles, tremolor– humanes. Aquesta personificació no és sinó un tipus especial de metàfora, en què es compara un ens animat o inanimat a una persona.¹¹

Per a ells no demano que l'ametller s'endoli.
(I, 200)

*Oh, darrere d'ell s'escampa
una rialla d'oliu.*

(III, 16)

*A fora sota el plugim, esbateguen tots els arbres que
somien en tu.*

(VI, 235-236)¹²

Finalment, la vessant procreadora de la terra fa que la seua personificació adquireisca sovint atributs maternals. Així, per exemple, en l'himne de Màrsias al sol i la terra, amb una nova metàfora de genitriu.

*Jo t'evoco, matrona
de sines orejades!*

(I, 130-131)

Amb aquest ràpid itinerari pel *Màrsias i Adila* hem comprovat com l'esquema director de l'etern retorn reposa sobre una cosmovisió panteïsta que té en l'analogia home-cosmos la seua metàfora primordial. Les múltiples metàfores que recorren el poemari, i per extensió la seua transgenèrica obra, fins a constituir-ne el seu tret formal més significatiu, no en són més que derivacions. Hauríem de matisar, però, que dels tres nivells còsmics –el ctònic, el tel·lúric i l'urani–, Bartra, tal i com hem pogut observar, es troba indissolublement lligat al segon. Com reconeixen la majoria dels seus estudiosos, és un poeta terrenal. Ara bé, la seua mística unió amb la terra conviu amb un impuls ascensional,

¹¹ Vegeu Mª Isabel Pijoan, *Salvador Espriu o els itineraris de la poesia*, p. 200, Abadia de Montserrat, 1991. Interessant seria ressenyar el que Carlos Bousoño, a *Superrealismo poético y simbolización*, pp. 50-51, Gredos, 1979, anomena «visiones simbólicas». Entén com a tals l'atribució de qualitats o funcions inadequades o impossibles a un terme real. Podríem aplicar el nom de visions simbòliques a les metàfores visionàries de l'adjectiu o del verb que Bartra crea en personificar la naturalesa. Per a Bousoño es tracta d'atribucions que el poeta sent com a reals. De la mateixa manera, podríem afegir que en la seua cosmovisió, l'home tradicional, sentia com a real la seua integració en el cosmos, expressada en múltiples correspondències simbòliques. De la poesia, doncs, com a retorn als orígens.

¹² Vegeu també, per exemple, V, 1-2; V, 96 VI, 155-156; VII, 11-12; i XII, 25-25.

expressió sobretot del seu anhel de perfeccionament espiritual, que hem sintetitzat en el mite de Prometeu terrenal.¹³ Tota la creació bartriana és sota el signe d'aquest doble impuls material i espiritualitzador. Interessant fóra aplicar-hi la lúcida anàlisi que sobre el panteisme maragallià fa E. Trias.¹⁴ Tot rebutjant el dualisme diürn platonitzant que oposa existència a essència, immanència a transcendència, natura a esperit, Trias veurà en Maragall una mediació, una dialèctica d'arrel espinoziana, que concilia unitat i diferència, el finit i l'infinit, l'etern i el temporal. En Agustí Bartra trobem també, com ja hem vist adés, una voluntat semblant, heretada del romanticisme, de sacralitzar la terra, de retrobar-ne el sentit. El seu imaginari, d'indubtable fons metafòric, no podia sinó establir també relacions entre els diversos nivells còsmics. Així, entre els oposats per antonomàsia, el cel i la terra, -arquetipus de matèria i esperit- existirà a l'obra de Bartra un lligam indissoluble. La de Bartra és una terrenalitat en contínua dialèctica amb l'espiritualitat celestial. Espiritualitat que tot seguint el pensament tradicional, trobarà en els símbols diürns heroics i en l'impuls ascensional-humanitzador, la seua justa expressió. Les constel·lacions simbòliques diürnes restaran, en qualsevol cas, subordinades al simbolisme dominant nocturn, telúric-cíclic.

Al Màrsias i Adila podem observar nombrosos exemples d'aquestes noces entre el cel i la terra, expressades en el pla retòric amb una sèrie de metàfores de l'adjectiu. Així, al poema cinquè, la casa és semblant a una estrella.

*Voltada de conreus, exacta resplendia
com l'estrella terrestre guiadora de folcs.*
(V, 31-32)

I el pare de Màrsias despertava l'ànima, expressada pel símbol ascensional de l'ala, que dorm en la matèria bruta -simbolitzada pel fang-.

desvetllava les ales que dormen dins el fang.
(V, 76)

El fang serà protagonista de noves correspondències entre matèria i esperit. Així, al poema setè, associat mitjançant una subordinada adjectiva, a un símbol clarament urani: la llum.

¹³ Vegeu p.e. M. DescLOT, pròleg a A. Bartra, *O. C. II*, pp. 15-16, Ed. 62, 1983; J. Fuster, *ob. cit.*; i A. Murià, *L'obra de Bartra*, pp. 41-54, Ed. Vosgos, 1975.

¹⁴ *El pensament de Joan Maragall*, Ed. 62, 1982. Vegeu especialment les pp. 88, 136 i 142.

Llum que ve del somriure del fang primigeni (...)
(VII, 16)¹⁵

Les dimensions també es relativitzen, en una *coincidentia oppositorum* superadora de maniqueïsmes: la llum, símbol aeri, esdevé profunda, qualitat eminentment tel·lúrica, vinculada a la rebel·lió guerrera contra la injustícia.

La més profunda llum ardidament avança
vestida de soldat.
(VIII, 76-77)

Finalment, les pedres són ferides pel llamp, atribut celest, i els estels s'investeixen dels fruits més aspres de la terra: les espines. Les lleugeres ales esdevenen, al seu torn, pesades com el ferro.

Des d'ara els crida el meu cor
amb sons de pedra llampada,
amb llum d'estel espinós,
amb ritmes d'ala de ferro,
(XVI, 208-211)

Entre cel i terra no hi ha, doncs, insalvable abís, sinó fluida simpatia. El vell panteisme mediterrani serà, en el sentit conciliador que acabem de descriure, el fons religiós del nostre autor. Panteisme mediterrani que li arribà via romanticisme alemany –sobretot Holderlin, l'*Scaliger Rosa* a qui dedicà tan inspirats versos–, i que ell assimilà en un sentit molt més vitalista i terrenal. On els idealistes alemanys veien tràgica escissió entre l'U i el divers, entre l'espiritual i el material, la seua mirada cordial viu harmònica correspondència, progressiva espiritualització de la matèria, que en la seua infrangible fe en l'home volia dir humanització vers un cada cop més elevat grau de civilització, i doncs, de convivència. La seua ètica solidària no podia sinó expressar-se en una estètica metafòrica, que establís també entre els homes vincles indissolubles. L'home, com a ésser integrat en la natura, és objecte privilegiat del seu cant.¹⁷ Vegem-ho en els següents versos del Cor final de *Màrsias i Adila*, on a manera de recapitulació simfònica, es reprenen tots els temes apareguts al llarg de l'obra: l'alosa, símbol de la unió

¹⁵ Vegeu també X, 13-14.

¹⁶ Vegeu A. Bartrí, *O.C.I.*, pp. 177-179.

¹⁷ Sobre l'home com a tema total de l'obra bartriana vegeu Anna Murià, *ob. cit.*, pp. 9-19.

entre el cel i la terra;¹⁸ el sol rialler, principi vital còsmic personificat, i per damunt de tot, l'home, l'amor fraternal per allò més genuïnament humà: el seu esperit. Serà la creença entusiasta en el poder de la poesia, una poesia nascuda maragallianament de la sang —un cop més un símbol vital—, qui propiciarà l'apoteosi final.

*Qui de la sang fa cançó
desperta el cor de l'alosa,
bat la rialla del sol,
besa l'ànima de l'home.*

(XVI, 18-21)

Bartra volgué recuperar el sentit de la terra, resacralitzar la vida, remitificar-la. Amb el seu intent s'uneix al que, des de Nietzsche fins Bataille o Blanchot, passant per Heidegger o Jung, és una de les qüestions filosòfiques fonamentals de la modernitat. Però a aquest fèrtil corrent irracionalista afegí un alt sentit ètic, de base existencialista, motivat per la terrible conjuntura bèl·lica que li tocà viure.¹⁹ Si, com hem intentat demostrar al llarg d'aquest article, la metàfora primordial home-cosmos determina l'estètica del nostre autor, la seua ètica solidària pot tenir, en part, un origen semblant. L'home còsmic i l'home social parlen a la seua obra el mateix llenguatge simbòlic, tots dos contemplen la realitat amb els mateixos ulls conciliadors. Veiem doncs com el procediment metafòric desborda l'àmbit estrictament estilístic, per a constituir la clau hermenèutica de la creació bartriana. Esperem en successius estudis aprofundir en aquesta hipòtesi.

JOAQUIM ESPINÓS FELIPE
UNIVERSITAT D'ALACANT

¹⁸ Vegeu Jean Chevalier i Alain Gheerbrant, *Diccionario de los símbolos*, pp. 83-84, Ed. Herder, 1988.

¹⁹ Sobre la influència de l'existencialisme en la concepció ètica de Bartra, així com sobre la confrontació de components irracionalistes i ètico-racionals a la seua obra, podeu consultar el meu article, citat a la nota 7.